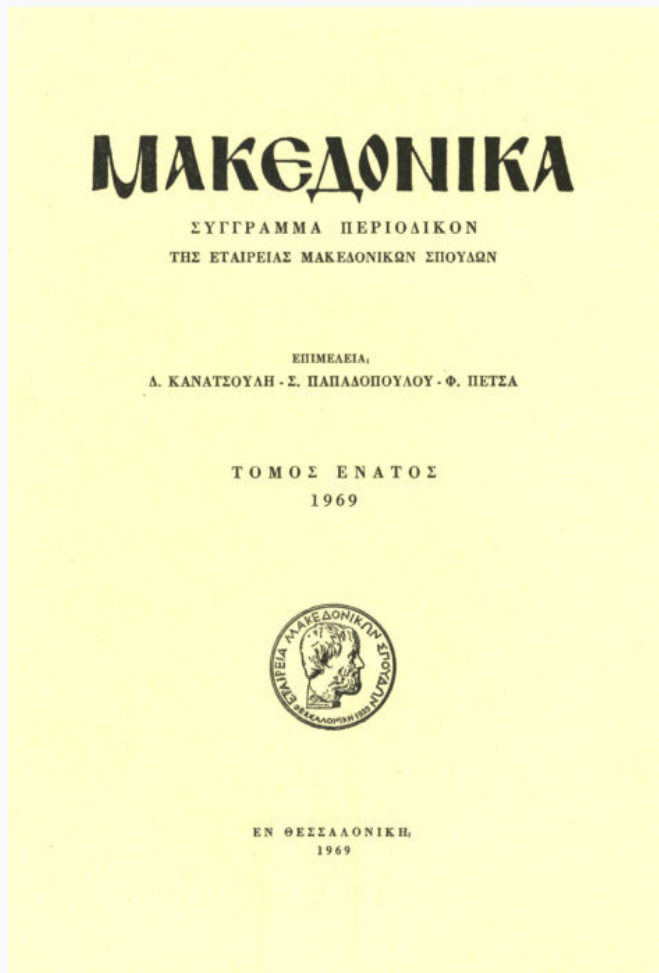


## Μακεδονικά

Τόμ. 9 (1969)



Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ιστορία της  
Μακεδονίας (1354-1833)

*Ι. Κ. Χασιώτης*

doi: [10.12681/makedonika.1063](https://doi.org/10.12681/makedonika.1063)

Copyright © 2015, Ι. Κ. Χασιώτης



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

### Βιβλιογραφική αναφορά:

Χασιώτης Ι. Κ. (1969). Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου, Ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833). *Μακεδονικά*, 9, 366–372.  
<https://doi.org/10.12681/makedonika.1063>

τολής — στη θετική και πρόθυμη οικονομική συνδρομή της 'Ελληνικής 'Αδελφότητας : 'Η πτώση της Βενετικής Πολιτείας το 1797 είχε ως συνέπεια και την καταστροφή του μεγάλου πλούτου των 'Ελλήνων της Βενετίας.

'Η έκδοση των εγγράφων έγινε με τρόπο ύποδειγματικό: Προτάσσεται περίληψη του γράμματος, την οποία ακολουθεί λεπτομερής παλαιογραφική του περιγραφή. 'Ακολουθεί το κείμενο, το κριτικό υπόμνημα — όταν χρειάζεται — και τὰ σχόλια. Στὰ σχόλια ο κ. Μανούσacas βρίσκει την ευκαιρία νά παρουσιάση από κάθε πλευρά τὸ θέμα στο ὁποῖο ἀναφέρεται τὸ πατριαρχικὸ ἔγγραφο, νά τὸ συμπληρώσῃ με τὴν ἐκδότη ἀλλῶν ἐγγράφων (κυρίως ἀπὸ τὸ 'Αρχεῖο τῆς 'Αδελφότητος), νά διαφωτίσῃ κάθε ἀσάφεια πού ἀφήνει ὁ πατριαρχικός γραμματέας. Μὲ τίς σημειώσεις πού ἀκολουθοῦν τὰ σχόλια δίδεται ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, ἡ ὁποία συνδυάζεται με νέα, ἀνέκδοτα καὶ πάλι, στοιχεῖα ἀπὸ τὰ 'Αρχεῖα τῆς 'Αδελφότητος. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ ἐκδότης προσφέρει κάθε γράμμα τῆς συλλογῆς σὲ ξεχωριστὴ ἐνότητα, πλήρη ἀπὸ ἀποψη παλαιογραφικὴ, ἱστορικὴ, βιβλιογραφικὴ κλπ. 'Ο συνδυασμός πάλι ὅλων τῶν πατριαρχικῶν γραμμάτων, πού με παραπομπὲς καὶ συγκρίσεις δένονται μεταξύ τους, προσφέρει, με ἀπαράμιλλη μεθοδικότητα, ἐνιαία τὴν εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῆς Κοινότητος ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου ὡς τίς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα. 'Αλλὰ τὸ τοπικὸ πλαίσιο, ὅπου κινεῖται ὁ κ. Μανούσacas εἶναι ἐξ ἴσου μεγάλο, ὅπως καὶ τὸ χρονικὸ: 'Ο ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου δὲν θά βρῇ πληροφορίες μόνο γιὰ τοὺς 'Ελληνες τῆς Βενετίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ πρόσωπα (λογίους, ἐκκλησιαστικούς, ἐμπόρους κλπ.) πού ἔδρασαν ποικιλοτρόπα στὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο στὴν ὑπόλοιπὴ 'Ιταλία, τὴν 'Ελλάδα καὶ ἄλλα κέντρα τοῦ ὁρθόδοξου 'Ελληνισμοῦ.

'Η ἐκδοση συνοδεύεται ἀπὸ λεπτομερὴ εὑρετήρια (σ. 137-152), ἰταλικὴ περίληψη τοῦ ἔργου (σ. 155-164) καὶ 22 πίνακες ἐκτὸς κειμένου, οἱ ὁποῖοι προσφέρουν χαρακτηριστικὰ δείγματα γραφῆς τῶν πατριαρχικῶν ἐγγράφων ἀπὸ τὸ 1547 ὡς τὸ 1806. Τέλος, ὁλοφάνερη εἶναι ἡ ἐπιμέλεια κατὰ τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου: ἡ τυπογραφικὴ τὸν ἐμφάνιση εἶναι ἀνοχη καί, μπορεῖ κανεῖς νά πῇ, ἀσυνήθιστη γιὰ ἐλληνικὲς ἐκδόσεις.

'Ο τρόπος με τὸν ὁποῖο σύνθεσε καὶ αὐτὴ τὴν ἐργασία τοῦ ὁ κ. Μανούσacas, ἡ σαφήνεια καὶ προπόντων ἡ ἐμφανὲς μεθοδικότητά του θά ἀποτελέσουν ἀσφαλῶς ὑπόδειγμα σὲ ἄλλες ἀνάλογες ἐργασίες, ἰδιαίτερα σὲ ἐκδόσεις ἐγγράφων τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας.

ΣΤΕΦ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

'Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου, 'Ιστορία της Μακεδονίας (1354-1833), Θεσσαλονίκη 1969, 8ο, σελ. κ' + 715.

Δέν εἶναι πρώτη φορά πού ὁ καθηγητὴς κ. Α.Ε. Βακαλόπουλος ἀσχολεῖται με τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας. Πάνω ἀπὸ τριάντα μονογραφίες ἔχει ἀφιερώσει σὲ θέματα τῆς τοπογραφίας, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Θάσου, τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ ἄλλων μακεδονικῶν περιοχῶν. Μὲ τὴν ἐκδοση ὅμως τῆς συνθετικῆς ἐργασίας, πού παρουσιάζω ἐδῶ συνοπτικά, ὁ συγγρ. προσφέρει στὴ Βόρειο 'Ελλάδα τὸ συστηματικὸ καὶ βασικὸ ἱστορικὸ τῆς ἐγχειρίδιο. 'Όσα γράφθηκαν ὡς τώρα — ἀπὸ τὸν ἴδιο ἢ ἀπὸ ἄλλους, 'Ελληνες καὶ ξένους ἱστορικούς — γιὰ τὴν τουρκοκρατούμενη Μακεδονία οὐγχωνεῦνται μέσα στοῦ ὀγκώδες αὐτὸ βιβλίον (πού ξεπερνᾷ τίς ἑφτακόσιες σελίδες), ἀφοῦ πρῶτα περάσουν ἀπὸ τὸν ἀπαραίτητο ἱστορικὸ ἔλεγχον. 'Αλλὰ καὶ νέα στοιχεῖα προσάγονται, τὰ ὁποῖα ὁ συγγρ. ἀντλήσῃ μεθοδικὰ ἀπὸ παραγνωρισμένες καὶ ἀνεκμετάλλετες πηγές, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ ἀνέκδοτες ἀρχεακὲς μαρτυρίες ἐλληνικῶν, αὐστριακῶν, γαλλικῶν καὶ βενετικῶν ἀρχείων.

'Η ἐργασία ἀπλώνεται σὲ μιὰ χρονικὴ ἑκταση πέντε περίπου αἰῶνων. Τὰ τυπικὰ χρο-

νικά πλαίσια που αναγράφονται στον υπότιτλο (1354-1833) δεν ισχύουν πάντοτε. ‘Ο συγγρ. προετοιμάζει τον αναγνώστη με σύντομες αναδρομές σε παλαιότερες εποχές, αλλά και με μικρές, άκτινωτές προεκτάσεις — όταν το απαιτεί η περίπτωση — προς τα νεότερα χρόνια (βλ. π.χ. στίς σ. 3-4, 6-7, 11, 24, 30-31, 321, 262, 640-643).

Στην έκτενη εισαγωγή (σ. 1-10) έχουμε το σαφές περίγραμμα του αντικειμένου της έργου: Δεν εξιστορούνται μόνο τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην περιοχή που όρίζουν τα σημερινά διοικητικά πλαίσια και τα καθιερωμένα σύνορα, αλλά στη μεγάλη γεωγραφική έκταση που λέγεται «Μείζων Μακεδονία» — η έκταση αυτή, στην οποία τα γεγονότα παρουσιάζουν μιá ενότητα και η ιστορική μοίρα των κατοίκων κάποια ενιαία εικόνα, περιλαμβάνεται χονδρικά στον κύκλο που σχηματίζουν από τη δύση η Πίνδος, από το νότο τα Χάσια, τα Καμβούνια, ό ‘Όλυμπος και οι βόρειες άκτές του Αιγαίου, από την ανατολή ό Νέστος και από τό βορρά οι άκραίες περιοχές των μακεδονικών έπαρχιών της ‘Αχρίδας, της Πρέσπας, του Κρουσόβου, του Περίεπé, των Βελεσών, της Στρώμνιτσας και του Μελένικου. ‘Η διάκριση αυτή είναι αναγκαία: ό γεωγραφικός όρος «Μακεδονία» είχε ποικίλες περιπέτειες παλαιότερα, έκτός από τις γνωστές του καιρού μας: Πολλές φορές αναφέρονταν και σε μεγάλα τμήματα της βόρειας και νότιας Αλβανίας, της βόρειας Θράκης (‘Ανατολικής Ρουμελίας), της νότιας Βουλγαρίας, ακόμα και της σημερινής Θράκης (βλ. σ. 1 και χάρτη 1). ‘Εξ άλλου πολλές πηγές του 16ου, του 17ου και του 18ου άκόμη αιώνα, καθώς και χάρτες της ίδιας εποχής, άποκαλούν «Μακεδονία» και περιοχές του Μαυροβουνίου, της Βορείου και της ύπόλοιπης ‘Ηπειρου, άκόμη και της Θεσσαλίας (άσχετα με τη χρήση του όνόματος «Θεσσαλία» στον τίτλο του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης). ‘Αναφέρω έδώ ως παράδειγμα χαρακτηριστικό τό λεγόμενο «Βασιλικό Μ α κ ε δ ο ν ι κ ό Σύνταγμα» (Reggimento Real Macedone) του Βασιλείου των Δύο Σικελιών: συγκροτήθηκε στα μέσα του 18ου αιώνα από ‘Ηπειρώτες, προπάντων Χιμαριώτες, και ελάχιστα τους η καθόλου Μακεδόνες πολεμιστές.

‘Εξω από τό γεωγραφικό αυτό πλαίσιο μένουν οι έπαρχίες του Τετόβου και των Σκοπίων, αυτές που αποτέλεσαν τον πυρήνα του αυτοκαλούμένου «Μακεδονικού Κράτους» των Σκοπίων: οι περιοχές αυτές δεν άνηκαν στην Μακεδονία, αλλά στην παλαιά Σερβία.

‘Αντικείμενο των πρώτων κεφαλαίων του βιβλίου είναι ή κατάστασις που επικρατούσε οτά ύπολείμματα της βυζαντινής Μακεδονίας κατά τις παραμονές της τουρκικής κατάκτησης. ‘Ο συγγρ. εξετάζει (σ. 11-34) τη σερβική εξέγερσις πάνω στο θεσσαλικό, ήπειρωτικό και μακεδονικό χώρο, την έσωτερική πολιτική του Στεφάνου Δουσάν, τη δημιουργία των σερβικών κρατιδίων που διαδέχτηκαν τό κράτος του Δουσάν, δηλαδή των κρατών του Vukašin (1365-1371), του Uroš (1355-1371) και του Uglješa (1365-1371). Ειδικότερα, μιλώντας για τό τελευταίο, που άπλώθηκε στην κεντροανατολική Μακεδονία, ό συγγρ. δέν παραλείπει να ήιξει και τό ζήτημα των έθνολογικών άναταραχών που προκάλεσαν στον ελληνικό πληθυσμό οι σερβικές κατακτήσεις (σ. 21-24): συζητεί την άποψη του Ostrogorsky για τη σύνθεση του πληθυσμού των πόλεων και της ύπαιθρου και, παρουσιάζοντας πληροφορίες παλιών περιηγητών και άπόψεις άλλων μελετητών της μακεδονικής ιστορίας, δείχνει πώς ό ελληνισμός δέν κλονίστηκε στις άρχαιες κοιτίδες του από τις έθνολογικές και κοινωνικές συνέπειες της σερβικής κυριαρχίας στην περιοχή του Στρυμόνα.

‘Ιδιαίτερη σημασία άποδίδει ό συγγρ. οτή δραστηριότητα που παρουσίασε ως διοικητής της βυζαντινής Θεσσαλονίκης ό Μανουήλ Β’, ό γιός του αυτοκράτορα ‘Ιωάννου Ε’ Παλαιολόγου (1341-1365). ‘Ο Μανουήλ ίχνογραφείται στο βιβλίο (σ. 25-29, 34-40) ως μιá από τις συμπαθέστερες μορφές της Μακεδονίας της εποχής αυτής και χαρακτηρίζεται (σ. 40) ως ό έναρκαωτής του πνεύματος της αντίστασης των ‘Ελλήνων έναντίον των Τούρκων κατακτητών. ‘Ενδιαφέρουσες είναι οι παρατηρήσεις για την όργάνωση της άμυνας του μακεδονικού κρατιδίου του Μανουήλ: ‘Ιδρυσε περιφερειακά όχυράματα σε κάτρια σημεία

γύρω από τη Θεσσαλονίκη — ο συγγρ. τὰ ἐντοπίζει σὲ μερικά ἐρείπια πύργων ποὺ σώζονται ἀκόμη σήμερα «δίκην κύκλου» γύρω ἀπὸ τὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα (Χριστοῦπολη-Καβάλα, Χρυσούπολη, Ρεντίνα, Γυναικόκαστρο, Ἅγιος Βασίλειος, Γαλιάτιστα, Βέροια, Κίτρος, Πλαταμῶνας, Κασσάνδρα). Ὁ Μανουὴλ ὀχύρωσε καὶ τὸ παλιὸ φρούριον τῶν Σερρών, καθιστώντας τὸ ἀληθινὸ πρῶτο προμαχῶνα τοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν ἀνατολήν.

Σημαντικὴ κοινωνικὴ σημασία εἶχε γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ ἡ ἀναδιοργάνωση ἀπὸ τὸν Μανουὴλ τοῦ συστήματος τῶν «προνοιών», μετὰ τὴν ὁποία ἐνισχύθηκε ἡ στρατιωτικὴ ὀλιγαρχία, ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ κράτος προσδοκοῦσε συμπαραστάση στὴν ἀμυντικὴ του προσπάθεια· ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἐφαρμόστηκε σὲ βάρος τῶν μοναστηριακῶν προνομίων καὶ μετὰ τὴ λήψη καὶ ἄλλων, ἀναλόγων τολμηρῶν, κοινωνικῶν μέτρων (σ. 27).

Μετὰ τὴν ἐξάπλωση τῶν Ὀθωμανῶν οἱ ἑλληνικὲς περιοχὲς δέχονται νέους κατοίκους μετὰ τὶς ὁμαδικὲς ἐγκαταστάσεις τουρκομανικῶν φύλων. Ὁ συγγρ. ἀναζητεῖ τὰ σημεῖα τῶν ἐγκαταστάσεων τῶν Γιουρούκων καὶ τῶν Κονιάρηδων στὶς περιοχὲς τῆς Πτολεμαΐδας καὶ τῆς Κοζάνης, στὰ βορειοδυτικὰ τῆς Θεσσαλονίκης, στὰ Γεντισά, στὰ βόρεια τῆς λίμνης τοῦ Λαγκαδᾶ, ὡς τὶς Σέρρες, τὴν Καβάλα καὶ τὴ Δράμα. Σχολιάζεται ἐπίσης ἡ παράδοση γιὰ τὸ συνοικισμό τῆς Νάουσας, ποὺ συνδέθηκε μετὰ τὸν κατακτητὴ τῆς περιοχῆς Γαζὴ Ἐβρενὸς καὶ τοῦ Σιάχ Λιάνη, τὸν παιδαγωγὸ τοῦ γιοῦ τοῦ Ἐβρενὸς Ἀλῆ (σ. 53-55). Παρὰ τὴν προνομιακὴ μεταχείρισή τους ἀπὸ τὸν Μανουὴλ, οἱ στρατιωτικοὶ τοπάρχες τῆς Μακεδονίας, Ἕλληνες καὶ Σέρβοι, δέχτηκαν τὴν τουρκικὴ κυριαρχία, συνεργαζόμενοι μάλιστα μερικὲς φορὲς μετὰ τοὺς κατακτητὲς (βλ. παραδείγματα στὶς σ. 41, 42-43, 44-45, 46).

Στὰ 1387-1391 ἔχουμε τὴν πρόσκαιρὴ περίοδο τῆς ὑποτελείας τῆς Χριστοῦπολης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ σουλτάνος ἀρκέστηκε νὰ τὶς καταστήσῃ φόρου ὑποτελεῖς καὶ δέχτηκε νὰ σεβαστῇ ὡς ἓνα βαθμὸ τὸ κοινοτικὸ τους καθεστῶς. Ἡ κατάστασις αὐτὴ — ἀβέβαιη πάντοτε — δὲν κέρτισσε πολὺ: Ὁ σουλτάνος Βαγιαζήτ Α' περνᾷ, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννη Ε', στὶς εὐρωπαϊκὲς ἐπαρχίες, κατασκάβει τὴ Χριστοῦπολη, ποὺ τοῦ ἀντιστάθηκε, καὶ κυριεύει τὴ Θεσσαλονίκη μετὰ τὴν περικύρῳ τῆς. Μετὰ τὴν ἀναταραχὴ ποὺ δημιουργεῖται ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐνταση στὴν τουρκικὴ καταπίεση, ἀρχίζει καὶ τὸ πρῶτο κύμα φυγῆς τῶν κατοίκων ἀπὸ τὰ πεδινὰ πρὸς τὰ ὄρεινά, ὅπου, παρὰ τὶς ἐγγενεῖς δυσχέρειες, ἐβρίσκαν ἀσφαλέστερη διαμονή. Τώρα εἶναι καὶ ἡ πρώτη ἐποχὴ τῶν βίαιων ἐξισλαμισμῶν, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ συγγρ. παραθέτει καὶ προφορικὲς παραδόσεις (βλ. ἰδιαίτερη μνεία γιὰ τὸ χωριὸ Νότια τῶν Μογλενῶν στὴ σ. 65).

Ἡ ἐφήμερη βενετικὴ κατοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης (1423-1430) δὲν ἀποτέλεσε μόνον μιὰ παρένθεσις τυραννίας γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς πόλης, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀφορμὴ ποὺ δόνησε στὴν ὀριστικὴ τῆς ὑποδούλωσης στοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι, κυριεύοντάς τὴν στὰ 1430, τὴ λεηλάτησαν ἄγρια.

Ὁ συγγρ. ἐπισημαίνει τὶς μαρτυρίες ποὺ σώθηκαν γιὰ ἀπόπειρες ἀνταρσίας τῶν Μακεδόνων στὰ 1444-1449, ἀποκαθιστᾷ μερικὲς χρονολογικὲς ἀνακρίβειες γιὰ τὴν παθητικὴ ἢ ἐνεργὸ ἀντίστασις τῶν κατοίκων, καὶ ἐξιστορεῖ τὰ σχετικὰ μετὰ τὰ πρῶτα ἀρματολόγια τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν βουνῶν. Στὸ μεταξύ ἀρχίζουν καὶ οἱ ἐποικισμοὶ τῶν Ἑβραίων τῆς Δύσης σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, κυρίως τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ συγγρ. ἀναφέρεται στὴ συγκρότησις τῶν ἐβραϊκῶν παροικιῶν τῆς Μακεδονίας καὶ στὰ οἰκονομικὰ καὶ ἐμπορικὰ ζητήματα ποὺ προκάλεσε ἡ ἀξιοσημείωσις δραστηριότητά τους, προπάντων στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα (σ. 132-138).

Μιὰ περίοδος σχετικῆς ἡρεμίας καὶ ἐσωτερικῆς τάξης παρατηρεῖται στὴ Μακεδονία κατὰ τὸν 16ο καὶ τὸν 17ο αἰῶνα. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐξηγεῖ καὶ τὴν παλινόστησι τῶν κατοίκων ἀπὸ τὰ ὄρεινὰ πρὸς τὰ πεδινὰ καὶ τὰ παράλια, ποὺ, καθὼς ἀναφέραμε, εἶχαν ἀναγκαστῇ παλιότερα νὰ τὰ ἐγκαταλείψουν γιὰ νὰ ξεφύγουν τὴν τουρκικὴ καταπίεση. Ἡ ἐπιστροφὴ αὐτὴ χαλάρωσε τὴν πυκνότητα τῶν ὄρεινῶν πληθυσμῶν, ποὺ εἶχαν πολλαπλασιαστῇ μετὰ

τῇ συνεχῇ συρροῇ τῶν προσφύγων. Τὸ ἴδιο γεγονός ὁμως εἶχε καὶ ἄλλα, σημαντικὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀποτελέσματα : Οἱ ἄνθρωποι ἐγκαταλείπουν ὡς ἓνα βαθμὸν τὴν κτηνοτροφία καὶ κάποτε καὶ τὴ βιοτεχνία, γιὰ νὰ στραφῶν πρὸς τὴ θάλασσα καὶ τὸ ἐμπόριο. Τώρα ἀρχίζει νὰ ἐκδηλώνεται μεταξὺ τῶν Μακεδόνων μιὰ ἀξιοσημείωτη οἰκονομικὴ δραστηριότητα, ἡ ὁποία ἔχει περισσότερη σημασία ἐπειδὴ οἱ φορεῖς τῆς ἀναγκάστηκαν νὰ συμβαδίσουν μὲ τοὺς σοβαροὺς ἀνταγωνιστὲς ποὺ οἱ «διομολογήσεις» τράβηξαν ἀπὸ τὴν Εὐρώπῃ πρὸς τὶς ἀνατολικὲς ἀγορᾶς. Οἱ γεννήσεις, ποὺ αὐξάνονται, κυρίως στὶς πόλεις, καὶ ἡ οἰκονομικὴ κίνησις προκαλοῦν αὐξησὶ τοῦ ἀστικοῦ προπάντων πληθυσμοῦ. Στὴν αὐξησὶ αὕτῃ συντελεῖ καὶ ἡ παλινδρομὴ κίνησις τῶν κατοίκων ἀπὸ τὰ ὄρεινὰ στὰ πεδινὰ. Τώρα εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν ἀποδημιῶν τῶν Ἀγρωφιωτῶν καὶ τῶν Ἀσπροποταμιτῶν πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη, τὸ Ἀβσσοχωρὶ καὶ ἄλλες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας. Βλάχοι ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Ἠπειρὸ μετοικοῦν πρὸς τὴ Μακεδονίαν καὶ τὶς βορειότερες ἐπαρχίαι τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐκεῖ ποὺ τὸν ἐπόμενο κιόλας αἰῶνα θὰ ἀρχίσουν νὰ εὐδοκίμουν οἱ ἑλληνικὲς, μακεδονικὲς κυρίως, παροικίαι.

Ὁ συγγρ. ἐρευνᾷ μὲ προσοχὴ τὰ ἀνάλογα ρεύματα χωρικῶν καὶ τεχνιτῶν (Ἑλλήνων, Βουλγάρων, Σέρβων, Τούρκων, Ἀλβανῶν ἄλλα καὶ Γερμανῶν) πρὸς τὶς μακεδονικὲς μεταλλευτικὲς περιοχάς, τὰ Σιδηροκάυσια, τὴ βορειοανατολικὴ Χαλκιδική, καὶ ἄλλοι. Ἐνδιαφέρουσες μαρτυρίαι προσάγονται ἀπὸ περιηγητικὰ κείμενα καὶ ἄλλες πηγές· διαφωτίζονται ἔτσι ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τῶν ἐργατῶν ἐκείνων, οἱ μέθοδοι ποὺ ἐφαρμόζονταν κατὰ τὴν ἐξαγωγή τοῦ μεταλλεύματος, ἄλλα καὶ ἡ κοινωνικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωσις ποὺ ἐπικράτησε ὁτὰ χωριά τῆς περιοχῆς καὶ τὰ προνόμια ποὺ διαφύλαξαν τὴ σχετικὴ αὐτονομία τῶν κατοίκων μερικῶν μεταλλευτικῶν κέντρων τῆς Μακεδονίας.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν κατὰστασιν τῶν Σιδηροκαυσίων, ὁ συγγρ. στρέφει τὴν προσοχὴν του καὶ πρὸς τὶς ἐνδεχόμενες ἐθνολογικὲς ἐπιπτώσεις ποὺ μπορούσαν νὰ ἔχουν οἱ κάθοδοι τῶν πολυποικίλων ἐκείνων ἐργατικῶν ὁμάδων. Ἀναιροῦνται οἱ σωβινιστικὲς ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν μετακινήσεων αὐτῶν στὴν ἐθνολογικὴ σύστασιν τοῦ πληθυσμοῦ (Ρ. Koledarov, σ. 149-150) καὶ προσφέρονται σαφὴ στοιχεῖα, ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ διάφοροι ἐργάτες ποὺ κατέβαιναν γιὰ νὰ ἐργαστοῦν στὰ μακεδονικὰ μεταλλεῖα δὲν ἐγκαθίσταντο μόνιμα, ἀλλὰ ἀντίθετα πραγματοποιοῦσαν ἐποχιακὰ ταξίδια καὶ ἐφήμερες ἐγκαταστάσεις.

Ὁλόκληρο τὸ ἔκτο κεφάλαιον τοῦ βιβλίου (σ. 157 κέ.) εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἐξιστόρησιν τῶν δυὸ πρώτων αἰώνων τῆς τουρκικῆς κατάρκτης τοῦ Ἀγίου Ὄρους. Παρουσιάζονται οἱ προσπάθειαι τῶν καθολικῶν μισιοναρίων νὰ διεισδύσουν στὴ χερσόνησο, ἐξετάζεται ἡ προσφορὰ τοῦ Ἀθῶ στὴν τέχνη τῆς τουρκοκρατίας καὶ ἐξαίρεται ἡ ἀνάπτυξις του σὲ καλλιτεχνικὸ κέντρο τῆς ὑπόδουλῆς Ἑλλάδας.

Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιον (σ. 179-257) παρακολουθεῖ τὰ πολιτικὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίστηκαν στὴ Μακεδονία κατὰ τὸν 16ο καὶ τὸν 17ο αἰῶνα: τὶς ἐπαναστατικὲς κινήσεις ποὺ σημειώθηκαν στὶς Σέρρες, τὸν Ἀθῶ καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀχρίδας λίγο μετὰ τὴ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (1571), καθὼς καὶ τὶς ἄλλες ἀντιτουρκικὲς προσπάθειαι τῶν κατοίκων κατὰ τὸν 17ο αἰῶνα. Ἐπισημαίνονται οἱ μαρτυρίαι ποὺ σῶθηκαν γιὰ τὴ δράσιν τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν χαϊντούκων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας, ὅπου στὸ μεταξύ εἶχε διαμορφωθῇ ἰδιαίτερα κρίσιμη κατὰστασις γιὰ τὸν πληθυσμό. Ἀξιοσημειώτες προσπάθειαι γιὰ ἐπιβίωσιν συναντοῦμε σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ μακεδονικὰ κέντρα (Σέρρες, Μελένικο, Ἀχρίδα κλπ.).

Ἡ πολιτικὴ κατὰστασις ποὺ ἀκολούθησε κατὰ τὸ δίδωμά της πρὸς μεσολαβὴ ἀπὸ τὶς ὀνομαστὲς συνθήκας τοῦ Κάρλοβιτς (1699) καὶ τοῦ Πασάροβιτς (1718) ὡς τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς περίοδος τῶν πρώτων εἰρηνικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῶν Εὐρωπαίων τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης (κυρίως τῶν ἄνθρακωγων καὶ Ἀυστριακῶν). Ἡ κατὰστασις αὕτῃ ἄνοιξε ὅπως ἦταν φυσικὸ εὐρὲς ὁρίζοντες στὴν ἀνάπτυξιν

έντοννης εμπορικής δραστηριότητας ανάμεσα στην ὀθωμανική αὐτοκρατορία — τὴν ὁποία στὸν ἐμπορικὸ τομέα ἀντιπροσώπευαν ὡς ἓνα μεγάλο βαθμὸ οἱ Ἕλληνες, προπάντων οἱ Μακεδόνες — καὶ στὸ κράτος τῶν Ἀψβούργων τῆς Βιέννης (βλ. σ. 258, 265 κέ.). Ὡστόσο, οἱ προϋποθέσεις γιὰ εἰρηνική συμβίωση μεταξὺ τῶν γειτονικῶν λαῶν τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ κράτους τῶν σουλτάνων δὲν ἦταν ἀπόλυτες· ἡ ἐμφάνισή στὸ ἱστορικὸ προσκήνιο τοῦ Μεγάλου Πέτρου δημιούργησε τὶς ἀφορμὲς γιὰ ἀνάλογη πολεμικὴ δραστηριότητα καὶ νέες ἀναστατώσεις στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο. Ὁ ἐπαναστατικὸς ἐρεθισμὸς τῶν Μακεδόνων κυρίως τῶν κατοίκων τῶν ἀστικῶν κέντρων ἀπὸ τὰ κηρύγματα τῶν πρακτόρων τοῦ φιλοδόξου τσάρου ἐμφανίζεται ἀξιοσημείωτος στὶς «ἐνθυμήσεις» τοῦ καιροῦ. Οἱ Ἕλληνες παρακολουθοῦν μὲ ἐντονο ἐνδιαφέρον καὶ συγκίνηση τὴν ἀναμέτρηση τῆς ὁμόδοξης Ρωσίας μὲ τὸν Τούρκο κυρίαρχο. Ἀλλὰ οἱ ἀντιδράσεις τῶν ραγιάδων ἔχουν καὶ ἄλλες ἀφορμὲς: Οἱ ἐπιχειρήσεις τῶν Βενετῶν στὴν Πελοπόννησο ἀναγκάζουν τοὺς Τούρκους νὰ ἐπιβάλλουν διαρκῶς στὸν πληθυσμὸ νέες φορολογίες γιὰ νὰ καλυφθοῦν οἱ ἀνάγκες τοῦ πολέμου. Ἡ ἀναταραχὴ συνεχίστηκε μὲ σχετικὲς αὐξομειώσεις ὡς τὴ μεγάλη διπλωματικὴ νίκη τῶν Αὐστριακῶν στὸ Πασάροβιτς. Ὑστερα ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτὸ δημιουργοῦνται καὶ πάλι πιὸ σταθερὲς αὐτὴ τὴ φορά οἱ προϋποθέσεις γιὰ εἰρηνικὰ ἔργα στὴ Μακεδονία. Καὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴ διείσδυση τῆς Αὐστρίας στὴ νότια Βαλκανικὴ ἡ Μακεδονία, προπάντων ἡ Κεντρικὴ καὶ ἡ Δυτικὴ, βρίσκουν εὐκαιρίες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη οἰκονομικῆς δραστηριότητος. Κέντρο αὐτῆς τῆς δραστηριότητος γίνεται ἡ Θεσσαλονίκη ἡ ὁποία δέχεται στὸ μεταξὺ νέους Ἑβραίους «φυγάδες» ἀπὸ τὴν Πορτογαλία, τὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Ἰταλία. Τὸ δραστηριὸν ἑβραϊκὸ στοιχεῖο συναγωνίζεται στὸ ἴδιο ἐμπορικὸ κέντρο τοὺς Γάλλους, Ἀγγλους, Ὀλλανδοὺς καὶ Ἕλληνες ἐμπορευομένους. Ὁ οἰκονομικὸς ρόλος τῶν διαφόρων ἐμποροπανηγύρεων γίνεται πιὸ ἐμφανής, γι' αὐτὸ καὶ οἱ χαρακτηριστικὲς αὐτὲς ἐκδηλώσεις πολλαπλασιάζονται, προσθέτοντας τὸν δικὸν τους τόνο στὴν ἀνάπτυξή τοῦ τοπικοῦ ἐμπορίου. Ἀλλὰ καὶ τὸ εἰσαγωγικὸ καὶ ἐξαγωγικὸ ἀκόμη ἐμπόριο παρουσιάζει ζωηρὴ κίνηση μέσα στὴ Μακεδονία τοῦ 18ου αἰῶνα. Τέλος, ἡ ἵδρυση διαφόρων κοινωφελῶν κέντρων στὴ Θεσσαλονίκη καὶ σὲ ἄλλες μακεδονικὲς πόλεις ἀπὸ τοὺς Ἰησοῦιτες προσφέρει καὶ αὐτὴ τὸ δικὸ της χρῶμα στὴ σύνθεση ἀστικοῦ περιβάλλοντος καὶ «εὐρωπαϊκῆς» ἀτμόσφαιρας.

Ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1768-1774 εἶχε τὸν ἀντίκτυπό του καὶ στὴ Μακεδονία, προπάντων στὴ Θάσο, ὅπου οἱ Ρῶσοι ἔμειναν ἀπὸ τὸ 1770 ὡς τὸ 1774. Ἡ παρουσία τῶν Ρώσων σὲ ἑλληνικὲς περιοχὲς ἔδωσε ἀφορμὲς γιὰ σοβαρὲς ἀναταραχὰς. Ὁ συγγρ. παράλληλα ἐξιστορεῖ τὶς ἀναστατώσεις ποὺ προκάλεσαν τὰ ἴδια χρόνια οἱ ἀλβανικὲς ἐπιδρομὲς· ἀναζητοῦνται πάλι αἰτία ποὺ ἔφεραν τὴν ἐρήμωση σὲ μεγάλες καὶ ἀνημέρες μακεδονικὲς πόλεις καὶ κομποπόλεις, μὲ πρῶτο θλιβερὸ παράδειγμα τὴ Μοσχόπολη, ποὺ, καθὼς εἶναι γνωστὸ, ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς στίς 2 Σεπτεμβρίου 1769 (βλ. σ. 304-305).

Στὸν 18ο αἰῶνα συνέβησαν στὴ Μακεδονία καὶ σοβαροὶ ἐξισλαμισμοί. Ὁ συγγρ. ἀναφέρειται (στὸ δέκατο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του, σ. 317-348) διεξοδικὰ στοὺς ἐξισλαμισθέντες Ἕλληνες τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, τοὺς λεγόμενους Βαλαάδες (σ. 317-327· βλ. τὸ σχετικὸ χάρτη στὴ σ. 318). Τὸ ἀκατάσχετο ρεύμα πρὸς τὴν ἀλλαξοπιστία τὸ σταμάτησε ὡς ἓνα σημεῖο ἡ βαθμιαία ἐξύψωση τῆς πνευματικῆς στάθμης τῶν κατοίκων. Τοῦτο εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἐθνικὴ ἀφύπνιση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ πνευματικὴ πρόοδος θὰ ἦταν προβληματικὴ χωρὶς τὴν οἰκονομικὴ ἄνοδο, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε πιὸ πάνω. Τέλος, ἡ ἐκπαιδευτικὴ προσπάθεια στράφηκε στὴν ἵδρυση τῶν σχολείων — στίς ὀρεινὲς προπάντων περιοχὰς — καὶ στὴν ἀνάπτυξη μερικῶν σημαντικῶν κέντρων παιδείας, ὅπως ἡ Ἀθωνιάδα. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ εἶχε πολλὰς φορὲς ἱεραποστολικὸ χαρακτῆρα καὶ ἔχει νὰ παρουσιάσῃ τὴν αὐτοθυσία ἐνθουσιωδῶν ἀποστόλων, ὅπως π.χ. τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ (βλ. σ. 340-348).

Ἐνδιαφέρουσες καὶ πρωτότυπες εἶναι οἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγρ. γιὰ τοὺς δρόμους ποὺ ἀκολούθησαν τὰ караβάνια τῶν Μακεδόνων ἐμπόρων, οἱ ὁποῖοι ξεκίνοῦσαν ἀπὸ τὶς φτωχικὲς τοὺς καλύβες γιὰ νὰ καταλήξουν στοὺς πλούσιους ἐμπορικοὺς χώρους τοῦ Δουναβίου. Ὁ ἀναγνώστης παρακολουθεῖ τοὺς ξενιτεμένους Μακεδόνες «πραγματευτάδες» στὰ κέντρα τῶν ἐγκαταστάσεών τους, στὸ Σεμλίνο, στὸ Νοβιοάντ καὶ ἀργότερα στὶς βορειότερες ζωηρὲς ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας. Ὁ συγγρ. παραθέτει στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ τους, τὸ χαρακτὴρ καὶ τὸ πνευματικὸ τους ἐπίπεδο, καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ τὴ συμβολὴ τους στὴν πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τῶν χωρῶν ποὺ τοὺς φιλοξένησαν. Πολλὰ βέβαια εἶναι καὶ τὰ στοιχεῖα πολιτισμοῦ ποὺ ἔφεραν οἱ ἀπόδημοι στὶς γενετείρες τους, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἀποκοπῇ ἀπὸ αἰῶνες — ἐξαιτίας τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας — ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς Δύσης. Ὁ συγγρ. ἀναφέρεται στὶς ἐπιπτώσεις ἐπιδράσεις τῶν ἀποδημῶν στὸ Μελένικο καὶ στὶς Σέρρες, στὴ Σιάτιστα καὶ στὰ οὐπουδιότερα βλαχοχώρια τῆς δυτικῆς Μακεδονίας (Σαμαρίνα κλπ.), στὴν Κοζάνη, τὸ Βογατσικὸ καὶ τὸ Μπλάτσι, στὴν Καστοριά, τὴν Κλεισούρα καὶ τὴν Ἀχρίδα. Τέλος, δὲν ἀγνοεῖται καὶ ἡ συμβολὴ τῶν ξενιτεμένων Μακεδόνων στὴν ἐθνικὴ ἀφύπνιση τῶν ὑποδούλων συμπατριωτῶν τους (βλ. τὰ κεφάλαια IB' καὶ II', σ. 349-430).

Κρίσιμα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας εἶναι τὰ χρόνια τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ συγγρ. ἐκθέτει τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐσωτερικὴ κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὶς μακεδονικὲς ἐπαρχίες τὸν καιρὸ τοῦ Τεπελενλή, κυρίως στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τοῦ βορρᾶ (Μοναστήρι, Κρούσοβο), τῆς ἀνατολῆς (Σέρρες, Δράμα, Καβάλα) καὶ τοῦ κέντρου (Θεσσαλονίκη). Σημαντικὲς εἶναι οἱ πληροφορίες του γιὰ τὶς διάφορες «ῥέτσποινδιες» τῶν χωριῶν τῆς Χαλκιδικῆς (Μαντεμοχώρια κλπ.), τῶν χωριῶν τῆς Βάλτας καὶ γιὰ τὴν ἀγιορειτικὴ πολιτεία.

Ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ γεγονότα τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα στὴ νότια Βαλκανικὴ ἦταν καὶ ἡ σερβικὴ ἐπανάσταση τοῦ Καραγεώργη. Ἡ ἀπήχησή της στοὺς Μακεδόνες πατριῶτες ἦταν σημαντικὴ. Ἀρχίζουν νὰ παρατηροῦνται ἐπαναστατικὲς προσπάθειες, μὲ πρωταγωνιστὲς τὸν Νικοτσάρα, τὸν Μπλαχάβα κᾶ. καὶ μὲ κέντρο τὰ ἀρματολίκια τῆς νότιας Μακεδονίας. Μὲ τὴν κατάσταση αὐτὴ συνδέθηκε ἡ ἱστορικὴ τύχη τῆς Θάσου κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα· τὸ νησί αὐτὸ εἶχε ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπὴ Μακεδονία ἐξέλιξη μὲ τὴν παραχώρησή της στὸν Μεχμέτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου.

Νέα στοιχεῖα παρουσιάζει ὁ συγγρ. γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 στὴ Μακεδονία (προεπαναστατικὲς ζυμώσεις, δράση τοῦ Ἑμμανουὴλ Παπᾶ, ἀνταρσία στὸν Πολύγυρο καὶ συμπλοκὲς στὴ Χαλκιδική, ἐπανάσταση στὴ Θάσο καὶ στὸν Ὀλυμπο, κατατροπὴ τῆς Νάουσας κλπ.). Ἀναφέρονται καὶ οἱ σοβαρὲς ἐπιπτώσεις ποὺ εἶχε στοὺς κατοίκους ἡ συμμετοχὴ τους στὶς ἀντιτουρκικὲς ἐχθροπραξίες, ὅπως ἦταν ὁ ἐκπατρισμὸς πολλῶν Μακεδόνων καὶ ἡ φυγὴ τους πρὸς τὴ νότια Ἑλλάδα, οἱ καταστροφὲς ποὺ ὑπέστησαν μακεδονικὲς πόλεις καὶ χωριά ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Τουρκαλβανῶν κᾶ. Ὁ συγγρ. παρακολουθεῖ καὶ τὴ βαθμιαία ἐσωτερικὴ διαμόρφωση τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴ λήξη τοῦ ἑπταετοῦς πολέμου.

Μολοντὸ ἡ ἔρευνα φέρνει διαρκῶς στὸ φῶς ὅλο καὶ νέα στοιχεῖα γιὰ διάφορες φάσεις τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ ἐιδικότερα τῆς μακεδονικῆς, προπάντων κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, ἡ ἔργασία τοῦ καθηγητῆ κ. Βακαλοπούλου θὰ μείνῃ γιὰ πολὺν καιρὸ ἡ χρήσιμη πιξίδα, τὸ βασικὸ ἐγχειρίδιο κάθε μελετητῆ τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας. Στὸ βιβλίο αὐτὸ θὰ βρισκῇ κανεὶς πλήρη τὴ βιβλιογραφία, κατασταλαγμένους ἀπόψεις γιὰ καίρια προβλήματα ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος (ἐθνογραφικά, τοπογραφικά, πολιτικά, κοινωνικά κλπ.), νύξεις καὶ ἀφετηρίες γιὰ συστηματικότερη μελέτῃ ἐιδικότερων θεμάτων, τὴ λύση πολλῶν συνθετικῶν προβλημάτων, τὴν ἀπάντησιν σὲ βασικὰ ἐρωτήματα ποὺ δημιουργεῖ ἡ εἰδικὴ καὶ ἐνδελεχὴς ἔρευνα. Ἐχομε δηλαδὴ στὴ διάθεσή μας ἓνα ἔργο ποὺ ἀπὸ τῆς

φύση του και τὸν τρόπο τῆς σύνθεσής του θὰ μείνῃ γιὰ τὸ μέλλον «κλασικό», μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποῦ «κλασική» πιά μπορεί νὰ θεωρηθῇ ἡ ἑκτενέστερη καὶ συνθετικότερη (τρίτομη ὡς τώρα) «Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ» τοῦ ἴδιου συγγραφέα.

I. K. XΑΣΙΩΤΗΣ

G. T. Griffith, *Alexander the Great. The Main Problems*. Hefner, Cambridge καὶ Barnes καὶ Noble, New York 1966, σελ. 382.

Ὁ γνωστός ἀπὸ ἀξιολόγους συμβολάς του εἰς τὴν μελέτην τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καθηγητῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Cambridge G. Griffith εἶχε τὴν ὥραίαν ἔμπνευσιν νὰ συγκεντρώσῃ εἰς ἓνα τόμον τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν δημοσιευθέντων εἰς διάφορα περιοδικὰ ἄρθρων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν προβλημάτων τὰ ὅποια παρουσιάζει ἡ μελέτη τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὁ τόμος περιέχει δεκαεὶς ἄρθρα, ἦτοι τοῦ Lionel Pearson («Τὸ ἡμερολόγιον καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», τοῦ Truesdell S. Brown. «Ὁ Καλλισθένης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος», τοῦ C. A. Robinson Jr. «Αἱ ἀσυνήθεις ἰδέαι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», τοῦ Victor Ehrenberg «Πόθος», τοῦ W. W. Tarn «Αἱ θεμελιώσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου», τοῦ Helmut Berve «Ἡ ἀφομοιωτικὴ πολιτικὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», τοῦ Fritz Schachermeyr «Ὁ Ἀλέξανδρος καὶ αἱ χώραι τοῦ Γάγγη», τοῦ W. W. Tarn «Ἡ θεοποίησις τοῦ Ἀλεξάνδρου», τοῦ J. P. V. D. Balsdon «Ἡ θεϊότης τοῦ Ἀλεξάνδρου», τοῦ G. Badian «Ὁ Ἀρπαλός», τοῦ J. R. Hamilton «Ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ ὑποτιθέμενος πατὴρ του», τοῦ W. W. Tarn «Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ ἡ ἐνότης τῆς ἀνθρωπότητος», τοῦ G. Badian μὲ τὸν αὐτὸν τίτλον ὡς καὶ τὸ προηγούμενον τοῦ Tarn, τοῦ F. Hampl («Τὰ ὑπομνήματα καὶ τὰ τελευταῖα σχέδια τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου»), τοῦ Fritz Schachermeyr («Τὰ τελευταῖα σχέδια τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου» καὶ τοῦ G. Walser «Ἐπὶ τῆς νεώτεραις ἐρεῦνης διὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον»). Τὸ χρονολογικὸς παλαιότερον ἐκ τῶν ἁρθρῶν αὐτῶν εἶναι τὸ τοῦ W. W. Tarn περὶ τοῦ «Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς ἐνότητος τῆς ἀνθρωπότητος» (1933), τὸ δὲ νεώτερον, τοῦ Hamilton (1961).

Τὰ εἰς τὰ ἄρθρα αὐτὰ συζητούμενα προβλήματα εἶναι τὰ βασικώτερα ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν Μεγάλον Μακεδόνα. Εἶναι, πρῶτον, τὰ καθαρῶς φιλολογικά, τὰ ὅποια πραγματεύονται τὰς ἀξιολιστίας τῶν πηγῶν (ἄρθρα τοῦ Pearson καὶ τοῦ Brown), ἔπειτα τὰ ἐρμηνευτικά, τὰ ὅποια πραγματεύονται τοὺς σκοποὺς τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὴν θεοποίησίν του καὶ τὴν γενικωτέραν πολιτικὴν του εἰς τὴν Ἀσίαν.

Εἰς τὴν βραχεῖαν ἀλλὰ μεστὴν εἰσαγωγὴν του ὁ κ. Griffith θέτει σειρὰν ἐρωτημάτων, εἰς τὰ ὅποια κατὰ τὴν κρίσιν του δίδονται ἀπαντήσεις ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῶν ὁποίων τὰ ἄρθρα δημοσιεύει. Ἐπειδὴ τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ εἶναι θεμελιώδους σημασίας διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα μὲ τὴν σειρὰν τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ὁ κ. Griffith: «Πόσον μακρὰν ἐξετάζοντο τὰ σχέδια τοῦ Φιλίππου διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας, ὅτε ἀνεκόπησαν διὰ τῆς δολοφονίας του; Πόσον ἐνωρὶς ἀπεφασίεν ὁ Ἀλέξανδρος νὰ καταλάβῃ ὅλην τὴν περσικὴν αὐτοκρατορίαν; Διὰ τί ἐπεσκέφθη τὸ μαντεῖον τοῦ Ἀμμωνος καὶ πόσον πολὺ ἐπηρεάσθη ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν; Διὰ τί ἔκαυσε τὸ ἀνάκτορον τῆς Περσепόλεως, καὶ οὕτω ἀπέκλινε ἀπὸ τὴν πολιτικὴν τὴν ὁποίαν καὶ τότε καὶ ἀργότερα εἶχεν ἔναντι τῶν κατακτηθέντων Περσῶν; Τί συνέβη ἀκριβῶς μὲ τὸν Φιλῶταν, τὸν Ἑρμόλιον, τὸν Παρμενίωνα, τὸν Κλεῖτον, τὸν Καλλισθένην — ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα ἦσαν τυχαία ἢ ἐξέφραζαν μίαν ἐξελισσομένην ἀσθένειαν; Εἰς τί ἀπέβλεπεν ἰδρῶν Ἑλληνικὰς πόλεις ἢ στρατιωτικὰς ἀποικίας εἰς τὴν Ἀπὼ Ἀνατολήν; Διὰ τί εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἰνδίαν; Καὶ διὰ τί ἀνέκοψε τὴν πορείαν του εἰς τὸν Ὑφασιν; μόνον ὑπὸ τὴν